

İLK DÖNEM ARAP KÜLTÜR TARİHİNDE TÜRK İMGESİ

Mustafa S. KÜÇÜKAŞCI*

In this article the author depicts clearly the image of Turks in the eyes of the Arabs before and after the emerging of Islam.

Türkler ve Araplar dünyanın en eski ve devamlı kavimlerindenidirler. Her iki kavim de anayurtlarını terkederek daimi bir hareket ve faaliyet içerisinde bulunmuşlar ve medeniyet tarihinde önemli izler bırakmışlardır. Ayrıca Türkler ve Araplar İslâmiyeti benimsemek sûretiyle, geçmiş kültürlerini ortak bir payda ile zenginleştirme yoluna gitmişler ve bu sûretle birbirlerine daha da yakınlaşma imkanı elde etmişlerdi. Ortaçağ'da Türk ve Arap kültürleri bazı ortak değerler taşımalarına rağmen genelde farklı gelenekler ve ülküler içermektedir. Bununla birlikte her ikisi de birbirlerinin bazı temel özelliklerinin değişmesinde öncülük yapmışlardır.¹

Bir kimse veya nesnenin zihindeki tasavvuru (imajı) anlamına gelen ve toplumsal pratiklerle belirlenen bir süreçte ortaya çıkan "imge" kavramıyla sadece Türkler ile Araplar arasındaki ilişkilerin tarihine bakmakla yetinmeyeceğiz. Türkler'in Araplar üzerinde bırakmış oldukları imajı çeşitli boyutlarıyla ele alarak bugüne nasıl yansıdığını ortaya çıkarmaya çalışacağız. Kültür tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarda dikkatten kaçınılmaması gereken en önemli husus incelenen herbir kültürün ilkel olarak eşdeğer olduğudur. Bir kültürü diğerinden üstün görmek veya birinin bazı yönlerini abartmak hiçbir kültüre fayda sağlamaz. Zaten tarihi olayları geçersiz kılmak da mümkün değildir. Farklı dönemlerde telif edilen Arap kaynaklarında tek tip bir Türk imajının olmadığı ve zamana göre çeşitlilik gösterdiği, ortak yönler ağır basmasına rağmen, daha çok kültürler arasındaki ilişkiler sürecinde birbirini tamamlayan farklı çağrışımlar yaptığı bir gerçektir.

Başlangıçta Arap kültür tarihinde kayda değer bir iz bırakmayan Türkler'in gittikçe artan tarihi rollerine paralel, Araplar tarafından üstünlükleri tanınmak zorunda kalınan bir millet olarak öne çıktıkları görülür.² İmaj değişimi veya çeşitliliği diyebileceğimiz bu dönem,

* Dr. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü.

¹ bk. J.-P., Roux, Türklerin tarihi (tr. G. Üstün), İstanbul 1997, s. 27-8.

² L., Rasyonu, Tarihte Türklük, Ankara 1988, s. 63.

Türkler'in İslâmlaşma sürecinin ve bu esnada geçirmiş oldukları kültürel değişimin kavranmasına katkıda bulunur. Bundan dolayı Arap kültür tarihindeki Türk imgesinin ortaya konulabilmesi için Türk-Arap ilişkilerinin geçirmiş olduğu tarihsel süreç belli zaman dilimlerine ayrılarak ele alınmalıdır. Bu ayırım içerisinde en belirleyici dönüşüm Türkler'in İslâmiyeti kabul ederek Araplarla daha yakın ilişkiye geçmeleriyle yaşanmıştır. Arap kaynaklarının câhiliye olarak nitelendirdikleri dönemden, Abbâsî devleti'nin kuruluşuna (132/750) kadar ki süreç bu yazının konusunu oluşturmaktadır. Burada şu husus da belirtilmelidir ki, Arap kültürünün yazıya geçirilmesinin hicrî ikinci asırdan itibaren başlaması, daha önceki bilgilerin sözlü kaynaklara dayanması ve çağdaş belgelere sahip olmamız, farklı dönemlere ait kaynakları kullanma zaruretini ortaya çıkarmıştır. İlk dönem İslâm tarihinin karakteristik özelliklerinden olan, sözlü kültüre dayalı *ahbâr* bilgileri ile medenî Araplar'ın unutulmamasını istedikleri önemli olayları yazmaları ve özellikle de şâirlerin divanlarının korunmasına önem vermeleri gibi hususlar muasır kaynakların olmayışından kaynaklanan handikapların bir kısmını ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken diğer bir husus da, özellikle İslâmiyet öncesi Türkler hakkındaki bilgilerin yazıya geçirilirken ne kadar değişime uğradığıdır. Her türlü belge tarihe şahitlik etmektedir. Ancak gerek Araplar ve gerekse Türkler tarihte oynamış oldukları rolleriyle mütenâsip olarak yeterli belge bırakmamışlar; önce hafızaya alınan bilgiler daha sonra yazıya geçirilmiştir. Bu bilgilerin yazılı hale getirilmeleri esnasında bazı değişimlere uğramış oldukları bir vakıadır. Özellikle kültür tarihi ve iki milletin tarihi söz konusu olduğu zaman bu değişimlerin daha bariz bir şekilde ortaya çıktığı görülür.

Arap kaynaklarında Türk ve Türkler ile ilgili bilgilerin iki kaynaktan beslendiği görülür. Bunlardan birisi İran kaynaklı *Avesta*³ rivayetleri ile Tevrat kaynaklı *İsrâilî*⁴ rivayetlerdir. İran kaynaklı rivayetler *Avesta*'da geçen "Tura" kelimesi veya Sâsânî hükümdarı Feridun'un oğlu "Türac" veya "Tür" etrafında yoğunlaşırken, İsrâilî rivayetlerde ise Nuh'un torunu Yafes'in oğlu olan ve Türk adını taşıyan şahıs üzerinde durulmaktadır. Coğrafi bakımdan Türklerle Araplar arasında yer alan İran, zaman zaman kültürler arasındaki alışverişte etkinlik kazanarak, Türk ve Arap kültürlerini kuşatmıştır. Zira Türkler'in Araplarla ilk karşılaşmaları

³ Zerdüşî dinine ait metinlerin veya eski Perslerin Zerdüşî'e attıkları kutsal kitaplarına *Avesta* adı verilir. Geniş bilgi için bk. G. Gnoli, "Avesta", *The Encyclopedia of Religion*, II, 16-7.

⁴ İsrâilî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya olay anlamına gelen israiliyye kelimesi istilâh olarak İslâmiyetin gerek aleyhine ve gerekse lehine uydurulup Hz. Muhammed ve onun muasırlarına izafe edilerek İslâm kaynaklarına girmiş olan başta yahudilik olmak üzere diğer dinlere ait kültür kalıntılarına ait bilgileri ifade eder; Geniş bilgi için bk. A. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 6-7.

Sâsâniler vasıtasıyla olmuştur. Sâsâniler'in Arap Lahmileri ve Yemen'e hakimiyetleri esnasında İran devlet bürokrasisi ve ordusunda Türkler'in varlığı görülür.⁵ İbnü'l-Kelbi, saldırılarını Azerbaycan'a kadar uzatan Yemen hükümdarı Râiş b. Kays'ın çok sayıda Türk askerini öldürerek esir aldığını ve yaptıklarını Azerbaycan'da ma'rûf olan iki taşaya yazdığını kaydeder.⁶ Cevad Ali tarafından Araplar'ın yarımada dışına çıkışlarına ve göçlerinin Türk yurduna kadar uzandığına işaret eden rivayetlerden birisi kabul edilen bu haber doğru kabul edilirse, Araplar'ın Türkler ile karşılaşmalarının çok erken dönemlerde olduğu ve Türklerle Sâsâniler'in iç içe yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁷ Bu şekilde başlayan ilk ilişkilerden bazı izlerin Arap edebiyatında özellikle de cahiliye ve İslâmî dönemin ilk yıllarındaki Arap şiirinde ortaya çıktığı görülür. Cahiliye döneminin muallakât şâirlerinden Nâbiğa'nın⁸ mısralarında Türkler İranlılarla birlikte iki acem kavmi olarak nitelendirilmekte ve bunların Gassânî meliklerinden Numan b. Hâris'e özlüm duydukları kaydedilmektedir.⁹ Nâbiğa'nın sözlerinden Türkler hakkında edindiği bilgilerin coğrafî bakımdan Türkler'e yakın bir yerde yaşaması kadar, Türkler'in Gassânî ve Sâsânî saraylarında varlıklarına da işaret etmektedir. Aynı şekilde câhiliye devri şâirlerinden olan ve Türkler'in yaşadığı coğrafyanın yakınlarındaki Irak ve Hîre gibi bölgelere çok sık gidip gelmesiyle gezici şâir ünvanı kazanmış olan Evs b. Hacer'in¹⁰ mısralarında ise "elleri sopalı, kınalı bıyıklı, kahraman ve şerlerinden korkulan kimseler"¹¹ olarak nitelendirilen bir topluluktan bahsedilir. Evs'in mısralarından Türkler'in kasedildiği açık olarak anlaşılıyorsa da, Mes'ûdi tarafından kaydedilen Hassân b. Hanzale'ye ait ve Türkler'in kahramanlıklarının vurgulandığı mısralar¹² bir bütün

⁵ İran kırsalı Nüşirevan'ın Türk Hakân'ının kızı olan Fâkim ile evlenmesinden dünyaya gelen ve Türkler'e benzetmesinden dolayı "Türkoğlu" adı verilen Hüzmüz ile; milâdî 570'de Yemen'i fetheden Sâsânî kumandanı Vehrîz'in ordusunda Türklerin varlığı bu hususa dair bilgilerden olarak zikredilebilir. Taberî, Târîh (Ebu'l-Fazl İbrahim), II, 171 vd.; Mes'ûdi, Mürûcû'z-zeheb (M. M. Abdülhamid), Beyrut ts., I, 270 vd. Ayrıca bk. Z. V. Togan, Umumi Türk tarihi'ne giriş, İstanbul 1981, s. 71-5; H. D. Yıldız, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul 1980, s. 3-5; R. Şeşen, "Eski Araplar'a göre Türkler", Türkiyat mecmuası, İstanbul 1968, XV, 11-2.

⁶ Taberî, Târîh, I, 383-4.

⁷ Cevad Ali, el-Mufasssal fi tarihî'l-Arab kable'l-İslâm, Beyrut 1976, I, 546-8.

⁸ Nâbiğa ez-Zübyânî (ö. 604) Gatafan kabilesine mensuptur. Kabilesine mensup kişilerin Aynüübağ adı verilen savaşta esir düşmeleri üzerine onları kurtarmak için Gassânî sarayına gitmiş ve daha sonra Hîre meliki III. Nu'man'ın nedimi olarak hayatını sürdürmüştür; Geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, eş-Şî'r ve's-suarâ, Beyrut 1991, s. 87-99; Ş. Dayf, el-Asru'l-cahilî, Kahire 1990, s. 266-299.

⁹ Nâbiğa ez-Zübyânî, Dîvân (nşr. M. Ebü'l-Fazl), Kahire 1985, s. 93. Şiirde ayrıca Akhunlar olarak bilinen Eftalî kavmi de zikredilir; bk. İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XI, 581; Şeşen, "Eski Araplar'a göre Türkler", 13.

¹⁰ Aslen Bahreyn'li olan Evs b. Hacer (ö. 620) câhiliye döneminin özellikle ahlaka dair şiirlerinde, methiye ve mersiyeleerde çok başarılı şâirlerinden birisidir. Geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, eş-Şî'r ve's-suarâ, 119-23.

¹¹ Evs b. Hacer, Dîvân (nşr. M. Y. Necm), Beyrut 1960, 44. Evs ile çağdaş olan Lahmiler'in son kralı III. Nu'man b. Münzir (ö. 602) Türkler'i çirkin yüzlü (vahşi görünüşlü) olarak tavsif etmişti; bk. İbn Abdürabbih, el-İkdü'l-ferîd (nşr. A. et-Terhîni), Beyrut 1987, 276.

¹² Mes'ûdi, Mürûcû'z-zeheb, I, 273. R. Şeşen tarafından kullanılan nüshada Türkler ile Akhunlar zikredilirken bizim kullandığımız nüshada Türkler Bâbil halkıyla birlikte zikredilmiştir; bk. Şeşen, "Eski Araplar'a göre Türkler", 12.

olarak düşünülduğünde Türkler'den bahsedildiği anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'e nisbet edilen bir şiirde Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed ve ona tâbi olanlara Türk ve Eftalit (Akhunlar) kapılarının kapanmasını umdukları ve bunun bir vesveseden ibaret olduğu dile getirilmiştir.¹³ Bütün bu bilgilere rağmen İslâmiyet öncesi dönemde Araplar'ın tasavvurlarında kesin hatlarla belirlenmiş bir Türk imajı yoktur. Bu dönemde daimi hareket halinde olan Araplar, yarımada içerisinde kendi hallerinde, Bizans veya Sâsânî hakimiyeti altında sakin bir hayat yaşıyorlardı. Konargöçer Türkler de Araplardan farklı mekanlarda daimi bir hareket halindeydiler. Her iki kavmin siyasi egemenlik alanlarının sınırlı olması ve birbirlerini yakından tanımalarını sağlayacak kültürel alışveriş ortamları -panayırlar (fuarlar) hariç- neredeyse hiç yoktu. Bundan dolayı cahiliye şiirinde "Türk" kelimesinin kullanılmış olması her iki kavmin birbirinden haberdar olması ötesinde bir anlam taşımamaktadır. Bundan dolayı cahiliye dönemine ve İslâmiyet'in ilk yıllarına ait Sâsânî-Bizans kaynaklı kültürel mirasa göre, "göçebe, at üstünde, cesur, yardımsever ve vahşi bir topluluk"¹⁴ olarak tasvir edilen; hem olumlu hem de olumsuz yanları birlikte olan bir Türk imgesi ortaya çıkmaktadır.

Hz. Muhammed'in risâletle görevlendirilmesinden sonra Mekke döneminde Türkler'e ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kur'an'da özel isimlerin dışında Arapça olmayan bazı lafızların bulunduğu ve "kötü kokulu, dondurucu soğuk" veya "bu nitelikte olan su" anlamına gelen "ğassâk" veya "ğasâk"¹⁵ kelimesinin Türkçe olduğu ileri sürülmüştür.¹⁶ Mekke döneminde nazil olan Rum sûresinin yorumlarında Bizanslılarla ittifak yapan Göktürklerden bahsedilir. Medîne döneminde ise özellikle Hz. Muhammed'e isnad edilen rivayetlerde Türk isminin daha yoğun olarak kullanıldığı görülür. Bu rivayetlerde Türkler'in fizyonomisi, yaşadıkları coğrafya, soyları ve özellikle savaşçı hususiyetlerinin öne çıkarılmasının yanında Türklerle Araplar arasında çetin mücadelelerin olacağına dair geleceğe yönelik haberlerin varlığı dikkat çekmektedir. Hz. Muhammed'e isnad edilen bu sözlerin tamamı Türkler'in İslâm medeniyeti dairesi içerisine girmeleriyle birlikte derlenen literatürde bulunmaktadır. Bu sözler ana hatlarıyla şu şekilde tasnif edilebilir:

¹³ İbn Hişâm, es-Siretü'n-Nebeviyye (nşr. Ö. A. Tedmürî), Kahire 1987, I, 307.

¹⁴ Burada Türkler için çizilmiş olan imaj, cahiliye dönemindeki bedevî Araplar'ın hayatıyla benzerlik arz etmektedir; kş. M. Fayda, "Bedevî", İslam Ansiklopedisi (TDİA), V, 311-317.

¹⁵ Sad, (38), 57; Nebe, (78), 25.

¹⁶ İbn Kuteybe, Edebül-kâtib (M. Grünert neşri), Beyrut 1967, 367; Taberî, Camiu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an (nşr. S. C. el-Attâr), Beyrut 1995, XXIII, 210-13; A. Ateş, "Arapça yazı dilinde Türkçe kelimeler (X. yüzyıla kadar)" Reşid Rahmeti Arat için, Ankara 1966, s. 27-8.

1) Hz. Muhammed'in Hendek savaşı esnasında bir Türk çadırında ikâmet ettiği¹⁷ ve yine bir Türk çadırında itikafa girdiği¹⁸ haber verilir. Sonraki döneme ait bir haberde ise, Hz. işe'nin hac için Mekke'ye geldiği senelerin birinde Sebîr dağı eteklerinde bir Türk çadırında ikamet ettiği kaydedilir.¹⁹ Hz. Muhammed'e isnad edilen ve konuyla ilgili olarak sonraki dönemlere ait haberler bir araya getirildiğinde burada Türk kültüründen Arap kültürüne bir transfer, diğer bir deyişle kültürün nesnelere yansımış olduğu anlaşılmaktadır. Zira sonraki dönemlerde keçeden yapılan ufak çadıra "Türk çadırı" ismi alem olarak kullanılmaktadır. Türkler toprak çadır için genelde keçe kullanırlarken Araplar deri kullanmışlardır.²⁰ Hz. Muhammed'e isnad edilen rivayetlerin derlendiği zaman dilimi ile Türk ve Arap kavimlerinin kültürel alışverişlerinin yoğunlaşma süreci dikkate alınca bu husus daha iyi anlaşılmaktadır. Birazdan temas edilecek olan Türk-Arap ilişkilerinin sıcak teması sonucunda özellikle mimarî alanda Orta Asya tesirinin Araplar'ın kültüründe iz bıraktığı görülecektir.²¹

2) Hz. Muhammed'e isnad edilen rivayetlerin içerisinde üzerinde durulması gereken haberlerin başında "Türkler ile savaş" başlığı altında kaynaklarda yer alan bilgilerdir.²² Bu hadislerden bir kısmı Türkler'in istikbalde İslâmiyete hizmet edebilecekleri dikkate alınarak; onlarla iyi geçinmenin adeta bir zorunluluk olduğu temeline dayanan iyimser bir yorumla değerlendirilmiştir. Buna mukabil, Türkleri aşağılayan ve onların istikbalde Araplar'ın başına bela olacağını ve bu gerçekleşmeden kıyametin dahi kopmayacağına dair bilgilere dayanan olumsuz bir imaj da söz konusudur. Burada üzerinde durulması gereken hususların başında bu hadislerin rivayet ve sened açısından değerlendirilmesidir. Bu rivayetlerin ilk ravîlerinden birisi olan Zülkila' el-Himyeri'nin Hz. Muhammed ile görüşüp görüşmediği tartışma konusu olmuş ve doğrudan Hz. Muhammed'den hadis rivayet etmediği sonucuna varılmıştır.²³ Emevîler döneminde Sind fetihleri için gönderilen

¹⁷ İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ (nşr. M. A. Atâ), IV, 62; Taberî, Camiu'l-beyân, XXI, 162; a. mlf., Târîh, II, 568.

¹⁸ Malik b. Enes, el-Müdevvenatü'l-kübrâ, Beyrut ts., I, 233; Müslim, Sahîh, "Siyâm", 40; İbn Mâce, Sünen, "Siyâm", 62; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ (nşr. M. A. Atâ), Beyrut 1994, IV, 314.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 348; Buhârî, Sahîh, "Hac", 64; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, V, 78.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl (nşr. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs), Riyâd 1988, I, 446; Taberî, Tarih, XI, 14; Ebû Nuaym el-İsfahânî, Hilyetü'l-evliyâ, Beyrut 1401, IV, 340; İbn Kudâme, el-Mugnî, Beyrut 1972-3, III, 68; Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ (Ş. Arnavut v.dgr.), Beyrut 1981-5, V, 396; N. Bozkurt, "Çadır", İslam Ansiklopedisi (TDİA), VIII, 159. Târîhu Vâsît'ta Ümmü'd-Derdâ adlı hanımın Dimaşk mescidinde bir Türk çadırında itikafa girdiği kaydedilir; bk. Bahşel, Târîhu Vâsît (nşr. G. Avad), Beyrut 1986, II, 76.

²¹ bk. E. Esin, İslamiyetten önceki Türk kültür tarihi, İstanbul 1978, s. 149.

²² Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 33; Buhârî, Sahîh, "Cihâd", 95; Ebû Dâvud, Sünen, "Fiten", 9; Tirmizî, Sünen, "Fiten", 40; İbn Mâce, Sünen, "Fiten", 36; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, IX, 175-6.

²³ Ebû't-Tayyib el-Azîmâbâdî, Avnü'l-ma'bûd, Beyrut 1995, XI, 276; İbn Abdülber, el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb (nşr. A. M. Becevî), Kahire 1969, s. 472; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe (nşr. M. H. Şeyhâ),

Abdullah b. Sevvâr'ın veya Horasan ve Sistan'da Arap hakimiyetini pekiştirmek için seferler yapan ve mağlup olunca azledilen Abdurrahman b. Semûre'nin (ö. 50/670) Türkler'e mağlup olduğu haberi gelince, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın bu sözleri kaydetmiş olması²⁴ rivayetin hususiliğini göstermesi bakımından önemlidir. "Türkler size ilişmedikçe, siz de onlara ilişmeyin" şeklinde formüle edilebilecek bu tür hadislerin içeriğinde Türk imgesiyle ilgili şu hususlar ortaya çıkmaktadır:

a) Genellikle bu hadislerde Türkler'in tipolojileri ile buna bağlı olarak zor şartlar altında dahi yaşamayı becermiş oldukları vurgulanır. Bütün rivayetlerde Türkler'in fizyolojik özellikleri ile kullandıkları aletler başta olmak üzere bazı genel bilgiler verilir.²⁵ Bu bilgiler arasında Türkler'in tabaklanmamış deriden ma'mul olan ve Arap kültüründe bilinmeyen ayakkabıları için "kıl ayakkabı" tanımı yapılmıştır. Ayrıca Türkler'in saçlarının çok uzun olduğu ve ayakkabılarına kadar indiği için bu ismin verildiğini de söyleyenler bulunmaktadır. "Türkler'in burunları kısa ve yassıdır, yüzlerini deri ile örterler ve deriden ma'mul kalkanlarını yanlarından hiç ayırmazlar." Türkler'in yüzleri etli olmasından dolayı deri kaplanmış kalkanlara benzetilmiştir. Başka bir ifadeyle yüzlerinin geniş ve yuvarlak ve yanak şişkinliklerinin yüksekliğinin kalkanlara benzemesi böyle bir tasvire sebep olmuştur.²⁶ Nevevî (ö. 627/1230), Hz. Muhammed'in zamanındaki Türkler'in benzer özellikler göstermesinden yola çıkarak istikbale ait haber verdiği görüşünü ileri sürer.²⁷

b) Buhârî ve Müslim dışındaki bazı hadis kitaplarında yer alan bilgilerde Türkler ile Habeşliler birlikte zikredilirler. Bu kavimleri harbe teşvik etmenin problem doğuracağı ve onların kendi hallerine bırakılması tavsiye edilerek; onlarla iyi geçinmenin adeta bir zorunluluk olduğu kaydedilir.²⁸ Bu bağlamda bu iki kavmi küçültmek ve medeni

Beyrut 1997, II, 152. Nesaî ve Beyhakî'nin rivayetlerinde ise ilk ravinin adı olmadığı için hadis mürseldir. Hadisin gerek anlam bakımından ve gerekse sened bakımından asılsız olduğu görüşü ileri sürülmüştür; bk. Ukaylî, *Kitâbü'z-zuafâ el-Kebîr* (nşr. A. E. Kal'acî), Beyrut 1984, III, 286; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, Beyrut 1986, IV, 369.

²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (nşr. M. Abdülhaid v. dğr.), Kahire 1986, VI, 609. Kudâme b. Cafer Hz. Muhammed'in bu sözlerine istinâden neredeyse Türklerle savaşın terkedileceği görüşünü ileri sürer (Kudâme b. Cafer, *el-Harâc ve sinâa'tü'l-kitâbe* (M. H. ez-Zebîdî), Bağdat 1981, s. 196). Abdullah ve Abdurrahman'ın mücadeleleri hk. bk. Halife b. Hayyât, *Târîh* (nşr. S. Zekkâr), Beyrut 1993, s. 155-6; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (tr. M. Fayda), s. 630-1; Kudâme b. Cafer, s. 403-414.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 300, 475; Buhârî, *Sünen*, "Cihâd", 95-6; Müslim, *Sünen*, "Fiten", 18.

²⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *Kitâbü'l-fiten ve'l-melâhim*, Riyad 1416, IV, 872; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 607-8.

²⁷ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi sahihi Müslim b. el-Haccâc*, Kahire 1972, XVIII, 37; *Avnül-ma'bûd*, II, 277.

²⁸ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Melâhim", 9; Nesaî, *Sünen*, "Cihâd", 42; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 176; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. H. es-Selefi, Musul 1983, X, 181; XIX, 375. Bu rivayet sened yönünden tenkid edilmiştir; bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizis-sahâbe*, Beyrut 1995, II, 347; a. mlf., *Tehzîbü't-tehzîb*, Beyrut 1984, XII, 125. Türk ve Habeşliler için terkedilmiş anlamının kullanılması geç dönem edebiyat kitaplarında da yer almıştır; bk. A. Bağdadî, *Hizânetü'l-edeb* (nşr. A. Harûn), Kahire 1967, II, 413.

olmadıklarını vurgulamak için "amacı olmayan topluluk" veya "köylü" anlamında "râbidân" isminin verilmesi şeklinde bir gelenek oluştuğu görülmektedir.²⁹

c) Türkler ile savaşılmadan kıyamet kopmayacak ve Araplar'ın üstünlüğü Türkler tarafından sona erdirilecektir.³⁰ Bu Araplar'ın başına gelmiş ve gelecek kötülüklerin en büyüğü olacaktır.³¹ Türkler ile Araplar arasında gerçekleşecek olan bu mücadele Dicle ve Fırat ekseninde gerçekleşecek ve el-Cezîre'de son bulacaktır. Türkler ilk olarak Azerbaycan, daha sonra ise Fırat'a kadar olan sahayı tahrip edeceklerdir. Bu esnada Türkler tarafından Irak'tan çıkarılacak olan Araplar'ın bir süre sonra geri dönecekleri, ancak orada teselli olacak kadar az bir süre yaşayacakları da buna ilave edilir. Türkler ile yapılacak bu mücadelede Araplar'ın bayraktarlığını Kays b. Aylân adlı Arap boyu üstlenecek ve onları ortadan kaldıracaktır.³² İbn Teymiyye'ye göre Türkler ile savaşı bizzat Hz. Muhammed emretmiştir. Türklerle yapılacak savaşta Sâsânî yaylarıyla, onların kullandıkları malzemenin de kullanılması bir zorunluluktur.³³

d) Araplarla savaşacak olan Türkler'e "Benû Kantûra" (Kantûraoğulları) adı verilmiştir.³⁴ Hz. Muhammed'e isnad edilen haberlerde tasvir edilen "Türk tipi" ile, bazen buna bağlı olarak değerlendirilen Kantûraoğulları tasviri arasında bağlantı kurularak benzerlikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu rivayetlerde dikkat çeken en önemli husus günümüzdeki anlayışın zıddına Türkler'in Türk-Moğol ırkına mensup olduklarıdır.³⁵ Bundan ötürü bazı araştırmacılar, Hz. Muhammed tarafından tasvir edilen Mongoloid-Türk tipinin Kitâb-ı

²⁹ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, VII, 149; Firuzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhît, I, 829; İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn, en-Nihâye fî ğarîbi'l-eser (nşr., M. M. et-Tanâhî-T. A. ez-Zâvî), Kahire 1963-5, II, 184.

³⁰ Ebû Ya'lâ, Müsned (H. S. Esed), Dımaşk 1984, XIII, 366. Heysemî hadisin sened yönünden problemli olduğunu söyledikten sonra rivayeti kaydetmiştir; bk. Heysemî, Mecmeu'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid, Beyrut 1967, V, 304.

³¹ bk. Ebû Amr ed-Dânî, Kitâbü'l-fiten ve'l-melâhim, IV, 936-7.

³² Bu hususa ait diğer bir rivayette şöyledir: "Türkler'in kesik kulaklı atlar üzerinde gelip atlarını Fırat ile Dicle'nin birleştiği yere bağladıklarını görür gibi oluyorum." Diğer bir rivayette ise Dicle nehri ile Basra şehri öne çıkarılmakta ve Türkler'in Basra'yı üçe bölecekleri kaydedilmektedir; bk. Nuaym b. Hammâd, Kitâbü'l-fiten (nşr. S. E. ez-Zührî), Kahire 1412, II, 677-684.

³³ bk. İbn Teymiyye, Mecmûu fetâva (nşr. A. b. Muhammed), Riyad 1381-86, XIX, 60; Kettânî, et-Terâtîbü'l-idâriyye (tr. A. Özel), İstanbul 1990-92, II, 136.

³⁴ Diğer rivayetlerde olan Türkler'in fizyonomileri ile ilgili haberlerle onların kötülük yapacaklarına dair haberler bunlarda da mevcuttur ve bazılarında Kantûra ismi zikredilmemiştir; bk. Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 40; Tirmizî, Sünen, "Fitne", 33; Ebû Dâvud, Sünen, "Melâhim", 10; İbn Ebû Şeybe, el-Musannef (nşr., K. Y. el-Hût), Beyrut 1989, VII, 476, 481. Kantûra' isminin kimlere ait olduğu hususu tartışmalıdır ve İsrailiyat izleri taşımaktadır. Türk ve Çinlilerin ortak adı olduğuna dair görüşlerin yanında, bu iki kavmin Hz. İbrâhim'in bu adı taşıyan bir cariyesinden türedikleri şeklinde görüşler de vardır; bk. İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, V, 119; Firuzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhît., I, 600; İbnü'l-Esîr, en-Nihâye fî ğarîbi'l-eser, IV, 113; Cevad Ali, I, 449.

³⁵ Türk tarihine ait kaynaklarda bu anlayışın aksine Türkler beyaz ırka mensuplardır; bk. İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ankara 1977, s. 29

Mukaddes 'te geçen ve adı zikredilmeyen kavim olduğu görüşündedir. Dede Korkut hikayelerinde Kantüralı'nın ağzından açıklandığı üzere Türkler'in yanlarında taşıdıkları malzeme hadisler ve Kitâb-ı Mukaddes ile benzerlik arzetmekte ve Ortaçağ'daki Türk ve Moğollara tamamen uymaktadır.³⁶

3) Burada üzerinde durulması gereken diğer bir rivayette "kahramanlığı destanlaşacak veya şiddetli geçecek savaş anlamındaki "melâhim" haberleriyle Türkler arasında bağlantı kurulmasıdır. Beş adet olan melâhimden ikisi geçmiş, diğerleri ise Türkler, Rumlar ve Deccâl tarafından üstlenilecektir.³⁷ Aslında Türkler hakkında Hz. Muhammed veya onun sahabilerine isnad edilen rivayetlerin büyük çoğunluğu literatürde "fiten" ve "melâhim" başlıkları altında yer almaktadır. Bu tür haberlerden özellikle geleceğe dair olanları ihtiyatla karşılamak gerekir. Bu konuda bir eser telif etmiş olan Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) kaydettiği haberlerden bir kısmında ashabın bu hususa dair bilgileri kendi aralarında bile konuşmadıkları anlaşılmaktadır.³⁸

4) Türkler'in kökeni, yaşadıkları bölgeler ve Türk boyları olarak isimlendirilen kavimlere ait bilgiler hadislerin diğer bir konusunu oluşturmaktadır. Ebû Hureyre ve Vehb b. Münebbih'e dayandırılan rivayetlerde Türkler'in yaşadıkları coğrafyanın dünya coğrafyası ve yaratılışı haberlerinde zikredilmiş olması dikkat çekicidir. Bu rivayetlerde Türkler'in soyu ya Ye'cûc ve Me'cûc'a ya da Nuh'un oğlu Yafes'e bağlanır. Bu haberler de ayrıca İslâm kültürü içerisine diğer dinlerden girmiş olan deccâl, mehdî ve kıyametin kopma zamanı ile ilgili bilgiler kaydedilmiştir.⁴⁰

5) "Türkler'in müslümanların mescidlerine atlarını bağlayacakları", "Türklerin gelmesiyle Küfe'nin harap olacağı", "Türkler'in yeryüzünde

³⁶ bk. Kitâbı Mukaddes, "Tesniye", (28), 49; "İşâya", (5), 26-28; M. Ergin, Dede Korkut kitabı, Ankara 1958, I, D. 189, 7-9; S. Erdem, "Çiviyazılı belgeler", X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1986, 896-897.

³⁷ Üç adet olduğu ikisinin geçtiği, geri kalanının ise el-Cezire'de Türkler ile olacağı da kaydedilmiştir; bk. Nuaym b. Hammâd, II, 548.

³⁸ Geniş bilgi için bk. Ahmed Naim, "Mukaddime", Tecrid-i sarîh tercemesi, Ankara 1984, I, 98-9; İ. Çelebi, "Fiten ve melâhim", İslam Ansiklopedisi (TDİA), XIII, 149-153.

³⁹ Hz. Muhammed'e isnad edilen bu haberlere göre Türkler 7 bölgeye ayrılmış olan dünyanın altıncı bölgesinde yaşıyorlardı. Ayrıca bu esere göre Türkler, Rumlar, Ye'cûc ve Me'cûc Yafes'in soyundan geliyorlardı. Ptolemaios (Batlamyus) coğrafyasına dayanan bu bilgiler Türkler ile ilgili yazılmış coğrafya eserlerinde hakim bir anlayış olmuştur. Başlangıçta sınırları belirlenen Türk sınırları sathî bilgiler ve genel ifadelerle geçiştirilmiş ve ilişkilerin derinliğine paralel olarak daha doğru ve ayrıntılı bilgiler verilmeye başlanılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cevzî, el-Müdhîş (nşr. M. Kabbâni), Beyrut ts., I, 64-5; Ebû Temmâm et-Tâi, Divânü'l-hamâse (A. A. Sâlih), II, 391; Firuzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhîr, I, 454, 1384; Seâlibî, Simâru'l-kulûb (nşr. M. E. İbrahim), Beyrut 1965, I, 544; Kalkaşendî, Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ, Beyrut 1987, I, 43, 421; III, 258; IV, 438 vd.; V, 397; R. Şeşen, İslâm Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri, Ankara 1985.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 271; İbn Mâce, Sünen, "Fiten", 33; Tirmizî, Sünen, "Fitne", 45; Hâkim, el-Müstedrek ale's-sahihayn, Haydarâbâd 1334-42, IV, 509; Firuzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhîr, I, 228. Türk adını taşıyan bir kişinin Terike adında bir hanımla evlenmesinden Türkler'in soylarının türediği görüşleri de vardır; bk. Zebîdî, Tâcü'l-arûs, VII, 115.

Allah'ın ordusunu temsil ettikleri", "Türkler'le evliliğin kerih görülmesi", "hafızlık on cüzdür, bunun dokuzu Türkler'e aittir", "Arab'ın adaleti olacağına Türk'ün cevri olsun" gibi sonradan uydurulduğu açık olan rivayetler bu konuda zikredilebilir.⁴¹

Gerek Hz. Muhammed'e gerekse muasırlarına isnad edilen bu vb. hadisler şekil bakımından emniyet arzetmelerine rağmen, muhtevaları oldukça şüphe uyandırmakta ve doğruluk ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Araplar'ın fetihlerdeki hızlarını kaybedip yavaş yavaş gayri arap unsurun devlet bürokrasisinde görev alması ve zamanla onlardan daha üstün bir rol üstlenmesi, Arap muhayyilesinde tesirini göstermiş ve zikredilen hadislerin uydurulmasına sebep olmuştur. Zira Araplar ile Türkler arasındaki ilişkiler Hz. Muhammed zamanında hadislere aksedecek kesafette değildi.⁴² Nitekim O. Turan Hz. Muhammed'e isnad edilen haberlerin hem doğruları, hem de uydurmalarının Türk-Arap ilişkilerinin tarihî bakımından mühim olduğu, ancak ilişkilerin daha geç bir dönem olan Emevilerle birlikte başladığı görüşünü ileri sürer.⁴³

Arap kültür tarihinde "Türk" kelimesi özel bir kavmin ismi olarak kullanılırken etimolojisi "terketmek" fiiliyle bağlantılı olarak açıklamaya çalışılmıştır. Türkler'in vasfı ve onlarla ilişkiler bu fiille bağlantılı hale getirilmiştir. Ancak Arap kültür tarihine ait kitaplarda Türk kavramı ile ilgili verilen yetersiz ve sathî bilgiler içerisinde bile bu anlayışa bir telmihte bulunulmamış olması böyle bir görüş belirtmenin doğru olmadığı sonucunu çıkarmaktadır.⁴⁴ Arap dilcisi Zebîdî bu hadisi zikretmiş, fakat bunun Türk kelimesinin anlamıyla ilgisi üzerinde durmamıştır.⁴⁵ Câhiz, Türkler'in bu ismi almalarının bu kelimeyle ilgili olduğunu ve İskender'in Türkler'in yurduna geldiği zaman askerlerine "utrükü" (Türkler'e dokunmayın) emrini vermesinden itibaren aynı kökten geldiği kabul edilen Türk isminin kullanılmaya başladığını kaydeder.⁴⁶ Bu görüş doğru kabul edilirse Araplar'ın Türk ismi hakkında bir fikirleri olduğuna işaret eder.⁴⁷ Araplar tarafından Türklere verilen isimler arasında özellikle X. asırdan itibaren "Guzz" kelimesine de sıkça rastlanılmaktadır.⁴⁸ Tarihî seyir içerisinde önce Oğuzlar için daha sonra

⁴¹ Ebû Dâvud, Sünen "Melâhim, 7; İbn Mâce, Sünen "Fiten", 36; Ebû Amr ed-Dânî, Kitâbü'l-fiten ve'l-melâhim, IV, 903; Fettehî, Tezkiretü'l-mevzûât, Beyrut 1399, s. 113; Suyûtî, el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ahâdisi'l-mevzûa, Mısır 1352, I, 156-7, 445-6.

⁴² Geniş bilgi için bk. Yıldız, s. 6; Şeşen, "Eski Araplar'a göre Türkler", s. 16-7.

⁴³ O. Turan, Selçuklular ve İslâmiyet, İstanbul 1971, s. 10.

⁴⁴ Genellikle birbirinin tekrarı olan bu bilgilerde Türkler ve Deylemiler aynı soya isnad edilir, bazende Türkler ile Moğollar birbirlerine karıştırılır; bk. İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, X, 406; Firuzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhîd, I, 454; Şeşen, "Eski Araplar'a göre Türkler", s. 30.

⁴⁵ Zebîdî, Tâcü'l-arûs, VII, 115.

⁴⁶ Cahiz, Fezâilü'l-etrâk (tr. R. Şeşen), Ankara 1967, s. 85

⁴⁷ Şeşen, "Eski Araplar'a göre Türkler", s. 31.

⁴⁸ Firuzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhîd, I, 667.

Türkmenler için kullanılan bu kelime zaman içerisinde sadece Türkmenler için kullanılmıştır.⁴⁹ F. Köprülü ise bu kelimenin İslâmiyeti kabul eden Oğuzlar için kullanıldığı görüşünü ilave etmiştir.⁵⁰

Hız. Muhammed'e isnad edilen bütün haber ve rivayetlere rağmen cahiliye döneminde var olan ve özellikle göçebe Türkler'i vasfeden özelliklerin öne çıkarıldığı anlayış, Türkler ile mücadelenin başlamasına kadar devam etti. Araplar ile Türkler arasındaki fiili mücadele Hız. Ömer döneminin (13-23/634-644) ikinci yarısında başladı. Türkler ile Araplar arasından Sâsâniler çekildi ve iki kavim sıcak temasa geçtiler. Bu dönemde kendilerine rakip olan Türkler'i daha yakından tanıma imkanı elde eden Araplar'ın tasavvurlarında doğru ve sağlam bilgilere dayanan bir Türk imajı oluşmaya başladı. Hız. Ömer, Arap fetihlerinin Ceyhun nehrine kadar uzandığını haber alınca bu duruma çok sevinmişti. Ancak Türkler ile mücadeleye girmenin zorluğunu dikkate alarak fethedilen yerlerde kalıcılık sağlanmadan daha ileri gidilmemesini istemişti.⁵¹ Hız. Ömer'in bu tavrının Hız. Muhammed'e isnad edilen ve yukarıda zikredilen "Türkler'e ilişilmemesi" rivayetleriyle ilgili olduğu görüşü doğru olmamalıdır.⁵² Hız. Ömer ve ondan sonra gelen halifeler Türkler'den gelecek ani gece baskınlarına ve onların cesur ve çevikliklerine karşı tedbiri elden bırakmıyorlardı.⁵³ Türkler'in Araplar'a karşı kazanmış oldukları başarılar bu hadislerin uydurulmasının başta gelen nedenlerindendir. Nitekim Muâviye b. Ebû Süfyan zamanında Türk ülkelerinden mağlubiyet haberi geldiği zaman böyle bir rivayet ortaya çıkarılmıştı.⁵⁴ Hız. Ömer döneminin ikinci yarısından fetihlerin tamamlandığı ve Horasan'da Abbâsî ayaklanmasının başlayıp tamamlanmasına kadar ki geçen süreç içerisinde Türkler, başedilmesi zor olan bir düşman, ganimet vb. şeyler için savaşmanın mantıklı olmadığı bir kavim olarak nitelendiriliyorlardı.⁵⁵ Türkler ve Araplar arasındaki mücadeleler Araplar'ın tasavvurlarında yer alan Türk imajının kap-

⁴⁹ S. Erdem, Türkler'e Etrâk adını veren Araplar'ın Türkmenler'e verdikleri çoğul haldeki terâkime'nin tekil halinin Türkmen olmayıp kök harfleri "trkm" olan "türüküm, terekem, terekeme" gibi telaffuz edilebilecek bir kelime olduğu ve Türk isminin aslını teşkil ettiği görüşündedir; bk. S. Erdem, "Çiviyazılı belgeler", 899-900. Bu hususta ayrıca bk. H. Koşay, "Miscellanea: Birkaç kelimenin izah ve mukayesesine dair", Zeki Velidi Togan'a armağan, İstanbul 1950-55, s. 33-36.

⁵⁰ Bu husustaki görüşler ve tartışmalar için bk. Firûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhîr, I, 1399; F. Köprülü, İlk mutasavvıflar, Ankara 1966, s. 157; İ. Kafesoğlu, "Türkmen adı, manası ve mahiyeti", Jean Deny Armağanı, Ankara 1958, s. 127-133.

⁵¹ Hız. Ömer'in Ahnef b. Kaystân fetih haberi geldiği zaman şu emri verdiğini Taberî kaydetmiştir: "Sakin Ceyhun nehrini aşmayın. Horasan'a hangi şartlar altında girdiğinizi unutmayınız..." bk. Taberî, Târîh, IV, 168.

⁵² Z. Kitapçı, Hız. Peygamber'in hadislerinde Türkler, İstanbul 1986, s. 64-5.

⁵³ İbn Abdürabbih, IV, 292, 300.

⁵⁴ Muaviye b. Süfyan'ın sözlerini yukarıda kaydetmiştik. İbn Teymiye ise Hız. Muhammed tarafından emredilen savaşta mağlubiyetin gerçek sebebinin Türklerle eşit şart ve malmazede savaşılmadığı için bu sonucun ortaya çıktığını kaydetmektedir; bk. İbn Teymiye, Mecmûu fetâva, XIX, 60.

⁵⁵ bk. Câhiz, Fezâilü'l-etrâk, 85-6.

samının genişlemesine sebep oluyordu. Türkler fetihler önünde en önemli engeldirler ve başta Bizans olmak üzere düşmanlar içinde en zor olanıdır. Abdullah b. Zübeyr'in Şam halkıyla savaşmak yerine Türkler ve Deylemler ile savaşmayı yeğlemesi bunun en açık göstergesidir.⁵⁶ İsa b. Tahmân'ın (ö. 202-3) faziletleri sayılırken üç senede bir Türkler'e *ğazâ* ve beş yılda bir hac olarak sayılır.⁵⁷ Türkler'in Arap ordularına katıldıklarına dair bir bilgiye rastlayamadık. Bununla birlikte Arap orduları içerisinde Farslılar'ın bulduklarına dair haberler vardır. Sâsânî şairlerinden Sâbit Katane'nin Kuteybe b. Müslim'i Türkler karşısında uğramış olduğu hezimetten dolayı hicvetmesinden anlaşılmaktadır.⁵⁸ Bu esnada Türkler ile Mesleme'nin kabilesi olan Kaysî Arapları'nın mukayesesi yapılmıştır.⁵⁹ Türkler ile yaptığı mücadelelerde hayatlarını kaybedenler için mersiyeler yazılmış ve Ukbe b. Züheyr ve Vâil gibi Arap kumandanları destanlaştırılan kahramanlar arasında zikredilmişlerdir. Başta Kusayr Amrâ olmak üzere Emevî saraylarının duvarlarının mağlup edilen Türk kumandanlardan Kültigin veya babasının resimleriyle süslendiği haber verilmektedir.⁶⁰ Zira Türkler eğitimsiz olarak ok atıp isabet ettirmede yaratılıştan kabiliyetli ve diğer milletlere göre daha maharetli idiler.⁶¹ Türk yurtlarına yapılan seferlerden Araplar'ın zor şartlar altında yaşamayı Türkler'den öğrendikleri kaydedilir.⁶² Seâlibî, Türk kumandanlarında bulunması gereken 10 hasleti hayvanların özellikleriyle mukayeseli olarak verir.⁶³ Türk hakanını öldürmek, onlara üstün gelmek büyük bir vasıf sayılmış ve bu hususta darbi meseller oluşmuştur.⁶⁴ 44/664'de Sind ve Horasan sınırlarında Türkler ile mücadele eden Araplar, at kuyruğunun tuğ olarak kullanıldığını görerek benimsemişler ve uygulamaya başlamışlardır.⁶⁵ Bu arada başta hâkân ve hân kelimeleri olmak üzere bazı Türkçe kelimeler Arapça'ya girmeye başlamıştı.⁶⁶

⁵⁶ Ahmed Z. Safvet, Cemheretü Hutabi'l-Arab, Kahire 1962, I, 313. Emevîler dönemi boyunca böyle bir anlayışın hakim olduğu görülür; bk. Ebu'l-Ferec İsfahânî, Kitâbü'l-eğânî, Kahire 1969-79, IV, 405.

⁵⁷ el-Müberred, el-Kâmil (nşr. M. A. ed-Dâli), Beyrut 1986, s. 1210.

⁵⁸ İbn Hacer, Tehzîbü't-tehzîb, Beyrut 1984, II, 322.

⁵⁹ Katane'nin Türklerle yapılan savaşlardan birisinde bir gözünü kaybetmişti; bk. İsfahânî, XIV, 255-265.

⁶⁰ İbn Ebû Şeybe, Musannef, VI, 412.

⁶¹ Dîvânü'l-hamâse, I, 284-5, 359.

⁶² E. Esin, İslamiyetten önceki Türk kültür tarihi, s. 152.

⁶³ Seâlibî, Simâru'l-kulûb, I, 219, 539, 621, 627; İbnü'l-Esîr, Ziyaeddîn (ö. 637/1239), el-Meseli's-sâir fi edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir, I, 301; Beyhakî, Şüabü'l-îmân (nşr. M. S. Zağlûl), III, 55; IV, 55.

⁶⁴ Cevad Ali, I, 263.

⁶⁵ Seâlibî, Simâru'l-kulûb, I, 382.

⁶⁶ bk. Ebu'l-Fazl en-Nisâbü'rî, Mecmeu'l-emsâl (nşr. M. M. Abdülhamîd), Kahire 1972, I, 116; Ebû Hilal el-Askerî, Cemheretü'l-emsâl (Ebu'l-Fazl İbrahim), Kahire 1964, I, 242; İbn Abdürabbih, V, 128; Zemaşşerî, el-Müsteksâ fi emsâli'l-Arab, Beyrut 1987, I, 10; Şeşen, "Eski Araplar'a göre Türkler", 29.

⁶⁷ E. Esin, İslamiyetten önceki Türk kültür tarihi, s. 148.

⁶⁸ Kalkaşendî, IV, 310; A. Ateş, "Arap yazı dilinde Türkçe kelimeler", 26-31.

Sâsânî devletinin yıkılmasıyla birbirleriyle doğrudan temasa geçme imkanı elde eden Türkler ve Araplar arasında bir yakınlaşma da söz konusudur. Bunun neticesinde nadir de olsa Türkler'in ihtida ettiklerine veya kahramanlıklarından dolayı ihtida etmelerinin umulduğuna dair bilgiler kaynaklarda yer almaya başlar. Hz. Osman kuşatıldığı sene (36/656) hac mevsiminde Mekke'ye gidememiş ve Abdullah b. Abbâs'ı hac emiri olarak görevlendirmişti. İbn Abbâs burada okumuş olduğu hutbesi çok nitelikli bulunmuş ve Türkler ve Deylemler bunu duysalar müslüman olurlardı yorumu yapılmıştır.⁶⁹ Emevîler döneminde başta Haccâc olmak üzere devletin Araplaştırma politikası Türkler hakkında olumsuz bir intibanın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Diğer mevâlî gibi Türkler de "el-hamrâ" adı verilen beyaz tenliler olarak nitelendiriliyorlar ve müslüman olsalar bile kadılık gibi bir makama gelmelerine de engel oluyorlardı.⁷⁰ Emevîler cizye alabilmek için Horasan ve Türkistan'da bulunan Türk boylarının İslâmiyeti kabul etmelerine engel olmuşlar ve bu siyaset Türkler arasında İslâmiyetin yayılış hızına engel olmuştur.⁷¹

Buraya kadar anlatılanlardan şu anlaşılıyor ki, başlangıçta sathi olan Türk-Arap ilişkileri gittikçe köklü bir zemine oturmakta ve Türkler'in İslâmlaşma süreciyle ortak kültürel unsurlarla zenginleşen bir seyir izlemektedir. Geçen bu süreçte Türkler süratle İslâmiyeti benimserlerken zaman içerisinde siyaseten de Araplar'a üstünlüklerini kabul ettirmeyi başarmışlardı. İktidar ve hakimiyet kaybı Araplar'ın tasavvurunda yer alan Türk imajının olumsuz bir hal almasına sebep oldu. Hz. Muhammed veya onun sahâbilerine dayandırılan ve Türkler'i hakir ve gayri medenî gören bir anlayış hakim olmaya başladı. Emevîler'in araplaştırma siyasetleri de bu anlayışın yerleşmesine önemli ölçüde katkıda bulundu. Bu arada göçebelikten henüz kurtulmuş olan bazı Türk boylarının şehir hayatına adapte olamayarak bu sürece katkıda buldukları da unutulmamalıdır. Abbasiler'in kurulmasıyla birlikte Emevîler'in katı Arapçı tutumları terkedilmiş ve devlet bürokrasisinde Araplar'ın yanında gayri Arap unsurlar da yer almaya başlamışlardı. Abbâsî halifeleri geçmişten gelen tecrübeyle askerî sahada üstünlüklerini bildikleri Türkler'i bu alanda istihdam ettiler. Kısa sürede çok sayıda Türk'ün hilâfet ordusuna alınmasıyla birlikte denge Türkler'in lehine bozularak onları hakim unsur haline getirdi. Türkler'in hakim unsur haline gelmeleri Araplarla aralarında uzun süren mücadelelerin de başlangıcı

⁶⁹ Câhiz, el-Beyân ve't-tebyin (nşr. A. Harun), I, 174. Zehebî'de konuşmanın Ali b. Abdullah b. Abbâs tarafından yapıldığı ve Deylemler yerine Bizanslılar kaydı vardır; bk. Zehebî, Tezkiretül-huffâz, Beyrut ts., I, 40.

⁷⁰ Müberred, el-Kâmil, 650, 579; M. Kılıçlı, Arap Edebiyatında şu'ûbiyye, İstanbul 1992, s. 54.

⁷¹ Taberî, Târih, VII, 309-310, 331, V. V. Barthold, Moğol istilasına kadar Türkistan (ed. H. D. Yıldız), Ankara 1990, 203-4.

olmuştu. Daha önce farklı coğrafyalarda birbirlerine rakip olan bu iki kavim, aynı coğrafyanın üzerinde hakimiyet mücadelesine girişmişlerdi. Araplar'ın Arap olmayan milletlere fitraten üstün oldukları fikrini kabul etmeyen gayri Arap unsurların oluşturduğu şü'ûbiyye⁷² adını alan bir topluluk meydana çıktı. Bu topluluğun oluşmasına Türkler'in ne kadar katkıda bulunduğu hususu açık değildir. Ancak ikbalden düşen Araplar'ın eski günlerine yeniden dönmek için özellikle kültürel alanda gayri Arap unsurlarla mücadeleye girdikleri görülür. Buna karşılık Câhiz (ö. 255/869) gibi Türkler'in devlet mekanizması içerisindeki önemini kavrayan bazı müellifler onları fırsat buldukça övme yoluna gitmişlerdi. Bu iki farklı anlayış ve akım Arap kültüründe övülen, hatta kutsallaştırılan bir Türk imajının yanında, Hz. Muhammed ve ondan sonra gelen hadis râvilerine dayandırılan menfi, sathî ve Türkler'i adeta yerin dibine batıran iki farklı imgenin Arap tasavvurunda yer almasına sebep olmuştur.

⁷² Şü'ûbiyye hakkında geniş bilgi için bk. M. Kılıçlı, Arap Edebiyatında şü'ûbiyye.